

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1972

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör Antikvarie Carin Bunte, Lund

Redaktionskommitté

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund

Landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. lic. Anna-Christina Meurling, Lund

Intendent Gustaf Åberg, Simrishamn

innehåll

	sid
Birgitta Odén: Per Edvin Sköld	1
Per Edvin Sköld: Det skånska herremanståndets uppkomst. II.	5
Brita Malmer: Hur gammalt är Lund?	14
Ingvar Andersson: Fem porträttskisser.	20
Aktuellt om antikvariskt	
Bengt Salomonsson: Utgrävt i Malmö	37
Carl-Axel Mildner: Upphittat i Råbelöv	38
Gun Andersson: Uppmått i Röstånga	38
Åsa Tegnestam: Utgrävt i Halmstad	40
Bertil Pauli: Uppmått i Varberg	42
Egon Thun: Bevarat i Åhus	42

Per Edvin Sköld

Av Birgitta Odén

När De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening återuppstod 1963, var det en självklarhet, att Per Edvin Sköld skulle inväljas i föreningens styrelse. Han framstod då som en av de mest kunniga inom skånsk lokalhistoria — och hans administrativa

förmåga kunde ingen rimligen sätta ifråga. I styrelsen kvarstod Per Edvin Sköld till 1968, då han på grund av vacklande hälsa begärde att få avgå.

I föreningen var han och hans hustru Edit högt skattade medlemmar. Per Edvin Skölds slagfärdighet, hans för-

träffliga minne och hans talang att berättat gjorde honom ofta till medelpunkten i föreningens sällskapliga samvaro. Och Edits fina förmåga till vänskap och kontakt gjorde, att ingen behövde känna sig utanför kretsen kring den dynamiske riksdagsmannen.

I september 1972 nådde oss budet, att Per Edvin Sköld gått bort. Därmed är skånsk lokalhistorisk forkning en färgstark personlighet fattigare. I denna stund av eftertanke och värdering är det emellertid mindre Per Edvin Sköld som föreningsmedlem vi tänker på: historikern, lokalforskaren, hembygdskännaren träder fram.

Per Edvin Skölds historiska intresse tycks ha väckts tidigt. Men det var religionshistorien och etnologin, som främst fångade hans uppmärksamhet. Intresset för skånsk historia fanns visserligen och återspeglas indirekt i hans tidigare skrifter, men enligt hans egna uppgifter var det först med Ingvar Anderssons *Skånes historia*, utkommen 1947, som hans lust väcktes för att driva egna forskningar inom detta område. Den förklaring han själv gav till att han fick en så stark impuls från Ingvar Andersson förefaller mig så betecknande för Per Edvin Skölds hela historiska författarskap, att jag återger den med hans egna ord.

”Det föreföll mig som om framställningen var mera konkret och åskådlig i fråga om de bygder som författaren hade personlig kännedom om eller som han genom andras initierade vittnesbörd ändå kände väl än när det gällde områden, som han saknade en på detta sätt intim kännedom om. Hos mig väcktes då en önskan att själv skapa en mera konkret bild av förhistorien i en ort vars topografi jag bokstavligen kände i de-

talj. Jag valde för ett sådant studium Oxie socken, där jag hörde hemma under praktiskt taget hela min uppväxttid.”

En konklusion har man rätt att draga av dessa rader. Per Edvin Skölds insatser för skånsk historia föddes inte ur en romantisk hembygds känsla utan ur något för honom karaktéristiskt: ur hans kritiska omdöme och ur hans krav på konkretion och saklig åskådlighet.

Per Edvin Skölds forskningar i skånsk historia sönderfaller i tre huvudgrupper: arkeologi, ortnamnsforskning och socialhistoria. Men allt vad han skrev inom dessa områden syftade till ett och detsamma: en i konkret verklighet förankrad bild av Oxie sockens historia.

Skölds pressande arbetsuppgifter som finansminister under 50-talets första hälft och som ledamot av riksdagen och riksbanksfullmäktige till 1964 — gjorde att de första publicerade arbetena var spridda i tiden och till ämnesvalet. År 1953 publicerades i *Namn och Bygd* en ortnamns historisk uppsats om Oxie by och härad, 1965 en om ortnamnsproblemet Skabersjö och 1964 ytterligare en om Oxie. För mig som historiker var emellertid höjdpunkten i denna tidiga produktion en uppsats i *Scandia* 1960, *Om den lokala folkomflyttningen i sydvästra Skåne under 1800-talets förra del*. Ur metodisk synvinkel är uppsatsen ett litet mästerverk. Sköld behärskade både den källkritiska tekniken, riktad mot statistiskt material, och den statistiska säkerhet, som fordras för att rätt utnyttja data. Hans huvudresultat är, att en befolkningsström av ung arbetskraft under 1800-talets första decennier sökte sig mot Oxie men att denna ström sedermera ebbade ut och förbyttes i ett utflyttningsnetto. Rörel-

sen gick från öster till väster.

När det gäller att förklara detta förhållande, genomför Sköld en systematisk prövning av olika alternativ: urbaniseringen, de lösa jordlagrens fördelar och nackdelar, skiftesväsendet, de ekonomiska konjunkturerna och nyodlingsverksamheten. När läsaren lägger ifrån sig den blott 12 sidor långa uppsatsen om folkomflyttningen in och ur Oxie, har han fått en stimulerande insikt i en problematik, som först under de allra senaste åren tilldragit sig den historiska forskningens uppmärksamhet.

När Per Edvin Sköld lämnade regeringen 1955 och endast kvarstod som riksdagsman, fick han mer sammanhängande tid för sitt forskningsarbete. 1963 kunde han i Ale publicera en väl genomarbetad liten skrift *En väg och en bygd i gammal tid*. Ansatsen är anspråkslös: en tvist mellan bönderna och kronan 1552 om underhållet av Görslövs bro, som förband Lund med Söderslätt. Men ur denna episod växer det så småningom fram en inträngande analys av det sydvästskańska vägväsendets geologiska och topografiska förutsättningar. Uppsatsen bygger på akter och brev, kartmaterial och arkeologiskt material men först och sist på en förtrogenhet med landskapet, som tillät författaren att sammanfoga 1600-talets kartmaterial med det geologiska underlaget till en konkret helhet. Uppsatsen pekar på en hittills bortglömd uppgift för skånska historiker i de lokala kommunikationernas historia.

Per Edvin Skölds mest helgjutna arbete, *Södersläotts förhistoria*, utgavs 1968 i en vackert illustrerad volym, dedicerad till Edit. I denna bok gör inte Sköld anspråk på att framträda som en arkeolog av facket. Han redovisar inga

egna grävningsresultat och ingen katalogisering eller klassificering av fynd. I stället arbetar han även här som historiker och utnyttjar arkeologiska forskningsresultat för en historisk helhetsbild, en utvecklingslinje, där den kritiska skärpan och kravet på konkretion håller rekonstruktionen i strama tyglar.

I *Södersläotts förhistoria* har också perspektivet vidgats betydligt. Sköld hade upplevt, att det begränsade arkeologiska materialet från ett litet område inte kunde tolkas rätt utan att sättas in i ett större sammanhang. Socknen fick vika för bygden som objekt för forskarens studier.

Kanske hade Per Edvin Sköld hoppats att efter Södersläotts förhistoria ha tid och krafter till reds för en ny volym av sin länge planerade historia om Oxie. Han talade ofta om, att i en fortsättning måste perspektivet åter begränsas, om han ensam skulle gå i land med uppgiften. Men även nu mötte han problemet att rätt tolka det spröda källmaterialet från ett begränsat område. Hans socialhistoriska ambitioner lät sig inte nöja med sockenhorisonten. Och i hans två senaste uppsatser, publicerade i Ale 1972, är perspektivet än vidare än Söderslätt. Det skånska ståndssamhällets framväxt har tagit författarens intresse i anspråk. En omsorgsfull kasuistik har tillåtit honom att bidra till ökad kunskap på ett forskningsfält, där huvuddragen redan var kända men där en fördjupad analys återstår.

Per Edvin Sköld framstår i sin lokalhistoriska forskning som en källkritiker av rang. Hans helhjärtade anslutning till den s. k. Weibullska skolan var inte baserad på ett elevförhållande eller på årtal av metodisk träning. Den var en följd av hans egen personlighet, där den

kritiska skärpan var så framträdande. Och Per Edvin Skölds krav på konkretion innebar för en lokalhistoriker det samma som att restlöst böja sig under en empirisk vetenskapssyn.

Skölds politiska engagemang gjorde det naturligt för honom att tolka det historiska skeendet i den materialistiska historieuppfattningens termer. I den anden var det också som intresset för sociala grupper blev starkare än intresset för den individuella insatsen. Men vid muntliga samtal med honom fick jag så småningom intrycket, att hans intresse alltmer koncentrerades på en nivå mellan individ och grupp: på slakten och på familjen. Med outtröttlig iver kunde han diskutera de medeltida skånska ätternas förgreningar och deras betydelse för den skånska allmogens livsvillkor. Även detta drag i Per Edvin Skölds historiesyn var sprunget ur hans personlighet, ur hans djupa känsla för

familjen. Men även här gäller, att hans personliga förutsättningar oavsiktligt förde honom nära den historiska forskningsfronten, där numera en ny typ av forskning kring släkter och smågrupper håller på att utveckla sig i gränsområdet mellan historia och demografi — hittills främst företrätt i engelsk och fransk forskning.

Kanske skulle man kunna säga om Per Edvin Sköld, att han hade personliga förutsättningar att bli en första rangens historiker men att hans personliga miljö drog upp riktlinjer för honom, där han i stället för en uttolkare blev en medskapare i en historisk utvecklingsprocess av genomgripande betydelse för vårt land. Trots att historisk forskning länge fick förbli en fritidssysselsättning, hann Per Edvin Sköld ge oss ett bestående bidrag till Skånes historia och arkeologi.

Det skånska herremanståndets uppkomst II.

Skånemarknaden och stadsbildningen

Av Per Edvin Sköld

Ett knappt år före sin bortgång skrev Per Edvin Sköld uppsatsen om det skånska herremanståndets uppkomst, vars första del publicerades i föregående nummer. Andra delen ger intressanta aspekter på skånemarknadens betydelse i sammanhanget.

På hällarna till brunnskalet i Lunds domkyrka har Adam van Düren 1513 i ord och bild satiriserat över det senmedeltida ståndssamhället. På bilden ovan ser man till höger borgaren, som girigt bevakar sina penningar. Texten, som kungen håller, lyder i översättning, "Äran går över allt". Detta ordspråk har något oegentligt kopplats med det, som syftar på borgaren och som fritt översatt lyder: "Det är lögn säger penningen, ty där jag inte finns, där finns inte heller kärlek."

I början av medeltiden var Skåne helt ett land med en uteslutande jordbruksbefolkning i egentlig mening. Alla människor levde av jordbruk och Skåne var självhushållande. Möjligheten att förvärva pengar för att i någon nämnvärd omfattning därmed köpa andra länders produkter förelåg praktiskt taget inte. Ty någon efterfrågan på skånska jordbruksvaror fanns inte inom räckhåll. Byteshandel den inhemska befolkningen sinsemellan skedde på marknader, som ägde rum på olika ställen och vid bestämda tidpunkter — års eller halvårsvis. Att dessa marknader även i någon begränsad omfattning besöktes av folk från angränsande länder, som försökte tillbyta sig en och annan skånsk produkt, t. ex. hästar, är väl troligt. En dylik byteshandel medförde givetvis tillgång för skåningarna på utländska produkter eller betalningsmedel såsom silver. Men denna handel var nog rätt obetydlig. De länder som låg i Skånes närmaste omgivning var nämligen också självförsörjande med jordbruksprodukter. Detta gällde det övriga Danmark, som visserligen hade en köpstad, Hedeby. Men denna var huvudsakligen en transitoort för förmedling av varor mellan Västeuropa och längre österut belägna marknader. Den trafiken strök nog i huvudsak förbi Skåne. Samma produktionsstruktur som detta landskap hade Sverige och den tyska östersjökusten, vars städer ännu inte hade uppstått.

Särskilt trälarna var ett medel för åstadkommande av en förhöjd standard. I viss omfattning utgjordes dessa av fångar, som tagits under vikingatåg eller det utbredda sjöröveri, om vars förekomst åtskilliga historiska källor talar. Bland trälarna med detta ursprung

kunde finnas yrkesmän, som hade förmåga att skapa mera högvärdiga bruksföremål, såsom redskap, bohag, kläder och smycken. Men den förhöjning av levnadsstandarden, som på detta sätt kunde åstadkommas, skilde sig naturligtvis inte principiellt från befolkningens allmänna läge. För förändring av detta fordrades tillgång till andra länders och kulturers produkter. Men dessa var i det stora hela oåtkomliga, eftersom de egna produkterna till största delen saknade efterfrågan utomlands.

Vid slutet av 900-talet och fram till mitten av nästa sekel, då medeltiden anses ha tagit sin början, framträdde en viss förändring av bilden. Skattefynd, som nedlagts i jorden under denna period, visar att enskilda personer kommit i besittning av betydande mängder internationella betalningsmedel i form av mynt och s. k. betalningssilver. Dessa tillgångar öppnade naturligtvis möjligheter till inköp av varor från utlandet. Men dessa torde endast gälla ett ringa antal personer och ändrade därför inte läget i stort. Det kan därför hållas för troligt, att det ännu inte var möjligt ens för de större jordägarna i allmänhet att föra ett levnadssätt som i princip avvek från jordägarnas i gemen.

Från självhushållning till marknadshushållning

Övergång från självhushållning till marknadshushållning var ett led i medeltidens allmänna samhällsutveckling. Den skedde stegvis i än långsammare och än raskare takt. Det är därför inte möjligt att fixera tiden för marknadshushållningens genombrott i Skåne. Men

en företeelse som bidrog starkt till marknadshushållningens uppkomst i detta landskap var sillens ökade förekomst i Öresund. För 1100-talets senare del är fastslaget, att denna fisk gick till i sundet i en otrolig mängd under höstmånaderna. En allt större del av befolkningen tog då del i sillfisket och så småningom blev en allt större del av innerbyggarna i Skåne engagerade däri. Detta förhållande kunde inte i och för sig sättas i förbindelse med uppkomsten av en marknadshushållning. Så länge fångsterna användes för konsumtion i det egna landet var de naturligtvis en del av självhushållningssystemet. Men inom kort framträdde en utländsk efterfrågan på denna fiskprodukt. Tyskarna hade trängt norrut mot den vendiska östersjökusten och koloniserat detta tidigare glest befolkade område. Där skapade de också städer. Den första var Lübeck. Denna stad hade uppstått i början av 1100-talet som en tysk köpstadskoloni i det vendiska området. Men redan vid mitten av detta århundrade hade området erövrats av Holstein och då blev Lübeck en helt tysk stad. Dess köpmän kastade sina ögon på Öresundssillen, som de hade stora förutsättningar att exploatera. De hade tillgång till saltproduktionen i Lüneburgs saltkällor, vilken kunde göras ännu mera värdefull om den användes för nedsaltning av sillen. Då de dessutom kunde inköpa det silver som framtogs ur silvergruvorna på Harz och genom myntning göra det till en givande tillgång i sin handelsverksamhet blev inköpet av sill i Öresund för nedsaltning en lämplig användning av saltet. Lübeckarna startade denna nedsaltningsverksamhet i trakten av Skanör. De transporterade dit salt och tunnor från Tyskland och sill från Öresund.

De anställde folk från framför allt Skåne för det med sillens tillredning erforderliga arbetet och utförde sedan resultatet till den tyska marknaden. Ganska snart uppstod en rad andra städer på den södra Östersjökusten. Även dessa tog del i handeln och tillredningen av sillen i Skanör, som i början av 1200-talet blev en skånsk stad. Utrymmet vid Skanör blev med tiden för trångt för nedsaltningen. Verksamhetsområdet utvidgades därför ner mot södra kusten av näset, till Falsterbo, som snart därefter också blev en köpstad. Under nämnda århundrade tillkom ytterligare ett antal skånska städer. För sitt deltagande i handeln med Lübeck kan särskilt nämnas Ystad, Trelleborg och Malmö.

Det är tydligt, att denna av en märklig naturföreteelse föranledda verksamhet befrämjade uppkomsten av en viss marknadshushållning. De som fiskade sillen och sålde fångsterna fick betalning i silvermynt, och de som arbetade vid Skanör och Falsterbo med nedsaltningen fick väl också något i pengar i arbetslön. Pengarna vandrade vidare. Det blev t. ex. en allmän regel uttalad i början av 1200-talet, att landbor skulle betala sitt landgille till jordägarna den 15 augusti, för att dessa skulle kunna göra inköp på "fiskmarknaden i Skanör—Falsterbo".

En följdföreteelse till denna livliga handelsverksamhet med sill var uppkomsten av ovannämnda fiskmarknad. Den ägde rum på Skanör—Falsterbo området från den 15 augusti och ett par månader framåt. Till den samlades mycket folk, vilket gav anledning till saluförande av många andra varor än sill. I någon mån gällde det också andra skånska produkter. Men i övrigt var det produkter från många olika håll. Bl. a.

Sill- eller salttunnor av detta slag finner man ofta vid grävningar i framför allt Skanör och Falsterbo.

har köpmän från Väst-Europa kommit. De förde sina varor runt Skagen och kallades därför ummelandsfarare.

I den mån Skåne-marknaden ledde till försäljning av skånska jordbruksprodukter befordrade den marknads-hushållningens utbredning. Man har nog haft en överdriven föreställning om denna jordbruksexport. Erik Arup har t. ex. ansett, att de tyska Östersjöstäderna hade ett stort behov av brödsäd, som de fyllde från Danmark. Antagandet har knappast sannolikheten för sig, alldenstund norra Tyskland var ett utpräglat jordbruksland. I varje fall gällde inte spannmålsexporten Skåne. Det har numera framkommit ett källmaterial som medger en bedömning av

möjligheterna till en dylik export av skånska jordbruksprodukter. Det hänförs sig visserligen inte till sillfiskets tidigaste del utan dess senare. Men det bör vara talande ändå, eftersom den mellanfolkliga handeln även för Skånes del bör ha blivit större under tiden.

Det var det florerande sjöröveriet i Östersjön under senare delen av 1300-talet som var den yttersta anledningen till uppkomsten av detta material. Sjøröveriet var riktat mot Hansastäderna. Dessa försökte skydda sig och utrustade därför örlogsfartyg för bekämpande av sjörövarna. En del av kostnaderna för dessa försvarsåtgärder täcktes av tull på de deltagande städernas export och import. Den tillkom första gången 1367

och beräknades i flamlänska eller lybska pund. Därför kallades den pundtullen. Det har visat sig att en del av räkenskaperna för denna tulluppbörd fortfarande finns i behåll i form av pundtullböcker och pundtullkvitton. Framför allt är det Lübeck, som har detta material i sitt arkiv. Det har varit föremål för en omfattande forskning från tysk sida och det har givit värdefulla resultat. Men det anses att mycket mer är att vinna i kunskap om varuutbytet i Norden genom fortsatt granskning. Från nordisk sida har de redan utvunna resultaten knappast tillräckligt observerats. Det är från svensk sida främst Curt Weibull som använt dem. Men mer går säkert att få ut därav. Redan nu ger materialet dock en god belysning av handelsutbytets sammanställning.

För året 1400 är detta material särskilt omfattande och ger en tydlig bild av handeln mellan Lübeck och Skåne-marknaden. Det går inte att påstå att denna bild ger den faktiska verkligheten. De framkomna siffrorna är minimisiffror och den fortsatta forskningen i materialet kommer ständigt till ny uppskattning av kvantiteterna. Bilden visar nog mera relationen mellan olika varugrupper. Och om man vågar antaga att den något så när är tillförlitlig, vilket väl inte är otroligt, har den ett betydande värde för bedömningen av betalningsbalansen.

De skånska orter som hade del i den redovisade handelsomsättningen var Skanör, Falsterbo, Malmö och Ystad. Även Trelleborg visar sig i materialet under andra år men väl av en händelse inte just 1400. Siffermaterialet till denna redovisning är hämtat ur Curt Weibulls skrift Lübeck och Skåne-marknaden.

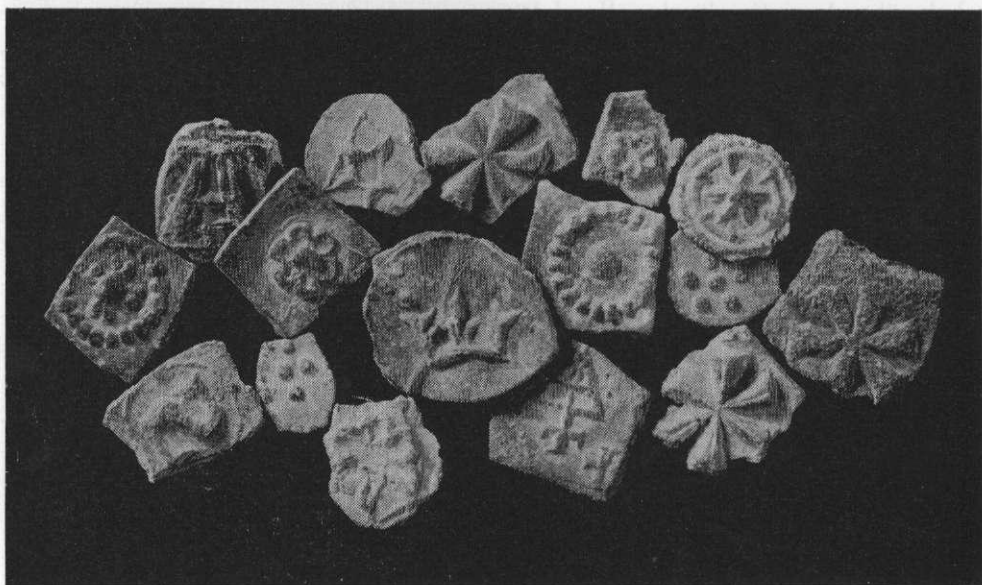
Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen II, Lund 1922. Det bör anmärkas, att uppgifterna bygger på forskningens resultat sådant det redovisats för femtio år sedan. En bearbetning av de efter den tiden framkomna resultaten skulle givetvis kunnat ge andra siffror. Men någon sådan är inte känd. Därför understrykes än en gång, att det är relationen mellan olika varugrupper som här eftersträvas, inte de faktiska siffrorna.

En sammanfattning av Lübecks import av skånska jordbruksprodukter år 1400 ser ut som följer:

Animaliska produkter i beräknat värde efter erlagd tull:

Hästar	325 mark
Smör	110 mark
Fett och talg	92 mark
Hudar	16 mark
Summa	543 mark
Vegetabiliska produkter:	
Spannmål	385 mark
Mjöl och gröpe	83 mark
Summa	468 mark

Denna skånska export av jordbruksprodukter till Lübeck får anses som mycket ringa. Största posten var visserligen spannmål men den utgjorde ju endast något över 2.000 tunnor. Näst störst var hästexporten, som innefattade cirka 220 stycken. Spannmålen levererades i första hand av Malmö, men hästar främst av Falsterbo. Dessa var tydligen mera en marknadsvara än spannmål. Sammanlagt utgjorde värdet av jordbruksexporten cirka 1.000 mark. Den var för obetydlig för att medge inköp av några större kvantiteter utländska varor och kunde knappast i och för sig markera övergång till egentlig marknadshushållning. Men det fanns

Skattemärken från Skanör. Vid Otto Rydbecks utgrävning av den medeltida borgen 1907 hittades på ett par begränsade områden uppemot ett tusental små blymärken med ett par hundra varierande tecken eller symboler. Märkena har med största sannolikhet gjort tjänst som kvitton på till kungens fogde inbetald skatt.

ju en annan mera betydelsefull exportvara, nämligen sill.

Exporten härav var av en helt annan storleksordning än den av egentliga jordbruksprodukter. Enligt tidigare åberopade källa utfördes sill under år 1400 till Lübeck från:

Malmö till ett värde av	3.026 mark
Falsterbo	1.648 mark
Skanör	1.003 mark
Ystad	399 mark
Summa	6.076 mark

Nu får man emellertid hålla i minne, att de här angivna värdena var brutto. De innefattade även värdet av det salt och de tunnor, som importerats till Skåne från Lübeck. Värdet av reexporten av dessa förnödenheter var givetvis inte något tillskott till betalningsbalansen för Skånes del. Det har beräknats,

att värdet av salt och tomtunnor utgjorde ungefär en fjärdedel av tullvärdet. Följaktligen skulle i så fall nettovärdet av den exporterade sillen inberäknat kostnaderna för dess nedsaltning utgöra cirka 4.500 mark detta år. Denna siffra medger givetvis en bättre grund för slutsatsen, att genom sillexporten skapades större förutsättningar för import av utländska varor än vad exporten av egentliga jordbruksprodukter gjorde. Marken var lybska eller kanske hellre kölner. Varje mark motsvarade 250 gram silver. Sammanlagt blev det över ett ton silver. Om detta skulle fördelats på hela Skånes befolkning skulle det inneburi en obetydlig köpkraft av utländska varor per kapita. Men då det mesta sannolikt hamnade hos stora jordägare med många

landbor, som per 15 augusti betalade sitt landgille, föll dessa utländska betalningsmedel i en rätt trång krets av förmögna jordägare. Man kan nog räkna med att den ökade köpkraften möjliggjorde uppkomsten av en klass förmögna jordägare med ett annat levnadsätt än den stora massan av jordägare. Man vågar därför antaga att under 1200-talet och strax därefter skapades ekonomiska förutsättningar för uppkomsten av en skånsk herremansklass.

Men häri låg inte ett tecken på det ståndsamhälle som var i antågande. För att godsägarklassen skulle förvandlas till ett stånd erfordrades vissa politiska förutsättningar.

Marknadshushållningen och stadsbildningen

Borgarståndets tillkomst var en följd av stadsbildningen. Denna berodde helt naturligt på den tilltagande marknads-hushållningen. Det var i städerna som köpmän och hantverkare slog sig ner, dessa som hade nya yrken till inkomstkälla. Lund var länge en ensam representant för denna samhällsbildning i Skåne. Denna stad kom till under 1000-talets förra hälft. Det skulle dröja länge innan ytterligare städer uppstod. Troligen hade borgen Kärnan gett upphov till en rätortsbebyggelse i slutet av 1000-talet. Men den spelade av allt att döma liten roll som köpstad. Vad Lund beträffar låg här platsen för en vittbesökt marknad, tre högars marknad. Men Lund hade nog sin främsta betydelse som säte för denna landsdels förvaltning och myntväsende genom sitt myntverk.

Vid 1200-talets början gav som tidigare nämnts den s. k. Skånemarknaden upphov till stadsbildningar i Skanör och Falsterbo. Under detta sekel uppstod vidare flertalet av de övriga medeltida städerna i Skåne, såsom Malmö, Trelleborg, Ystad, Tommarp och Åhus. Att denna utveckling ägde rum, berodde i stort sett på fångsten och handeln med sill och den därav föranledda ökade marknadshushållningen.

Innevånarna i städerna var som nämnts köpmän och hantverkare. De skilde sig tidigt från befolkningen i övrigt genom en rättslig särställning. Redan under 1200-talet tillkom den s. k. Skånska stadsrätten. Den var i huvudsak ett supplement till den skånska landskapslagen, som gällde även för städerna. Men stadsrätten hade regler, som gick utöver nämnda lag. Dels gällde detta domstolsförfarandet. Varje stad hade sitt eget ting, som hade att avgöra alla mål, vilka hade med stadens område att göra. Dessa fick endast avgöras på stadstinget och kunde inta tagas upp vare sig av häradstinget eller landstinget. Dels upptog stadsrätten särskilda och strängare bestämmelser till skydd för ordning och säkerhet samt speciella regler för köp och försäljning. Stadsborna hade alltså redan nu särskilda skyldigheter i jämförelse med andra kategorier av landskapets befolkning. Men ännu i Skånska stadsrätten betecknas de fria männen i staden med benämningen bonde. Uttrycket borgare förekommer inte alls, men ett par gånger ersättes bonde med byman.

Visserligen drev stadbon vid sidan av handel och hantverk också jordbruk. Men att märka är att i tidig medeltid var bonde inte benämning på jordbrukare. Ordet hade en helt annan bety-

delse, nämligen som benämning på den bofaste, frie mannen med rättskapacitet att svara för sig själv och sina familjemedlemmar på tinget och i andra officiella sammanhang. Titeln borgare tillkom långt senare som ett inlån framför allt från Tyskland.

Stadsbons särställning förstärktes under 1300-talet genom särskilda regler som innefattades i s. k. skråordningar. Dessa reglerade i detalj de olika yrkenas verksamhet, hur många hantverksmästare och köpmän av olika slag som fick förekomma i staden, hur många gesäller och lärlingar en mästare fick ha och hur dessa skulle utbildas. Det gavs regler för konkurrensbegränsning och prissättning m. m. Yrkesutövarna var organiserade i gillen och det var väl

dessas som utarbetade reglerna. Men det var det officiella rättsväsendet som hade att granska och godkänna dem. Så småningom blev kungamakten också inblandad i reglerandet. Brott mot de givna bestämmelserna hänvisades till domstol och stadsfogde. Så skapades av stadsborna en kategori av medborgare som hade sina egna rättigheter och skyldigheter i motsats till andra människor, ett stånd som kom att kallas borgarståndet.

Anmärkning

Utöver i uppsatsen ovan nämnda källor hänvisas till "Källanmärkningar" efter förf:s uppsats i föreg. nr av ALE.

Glasmålning från Skanörs kyrka med bilden av ett bestyckat fartyg. Målningen är daterad till 1573, men skeppstypen kan tänkas ha använts av hanseaterna redan i slutet av medeltiden.

Hur gammalt är Lund?

Av Brita Malmer

Fig. 1. Mynt präglat för Knut den store i Lund. Skala 2:1.
Foto Nils Lagergren, ATA.

Ännu har inte Lunds ålder definitivt kunnat fastställas. Många forskare från skilda fält har lämnat bidrag till diskussionen och här ställer docent Brita Malmer, förste antikvarie och chef för Myntkabinettet i Stockholm, frågan om staden inte rentav är 1000 år.

Det är dåligt beställt med samtida skriftliga källor till Skånes historia i början av 1000-talet och tidigare. Vill man ha originalkällor får man nöja sig med några korta inskrifter på runstenar och på mynt. Dessutom finns det ett fåtal, vanligen svårtolkade runinskrifter på andra föremål. Ingen inskrift ger något klart besked om staden Lunds ålder. Bästa källan är de mynt som på åtsidan bär Knut den stores namn och på frän-

sidan uppges vara präglade i Lund. De äldsta av dessa mynt kan med rätt stor sannolikhet förmodas vara präglade omkring år 1020 (fig. 1).

1. Knut den store blev kung i England i slutet av 1016. Den tidens England hörde i vissa avseenden till de mest välutvecklade rikena i Europa. Det gällde särskilt myntväsendet. Allt som hade med myntprägling att göra var ytterst

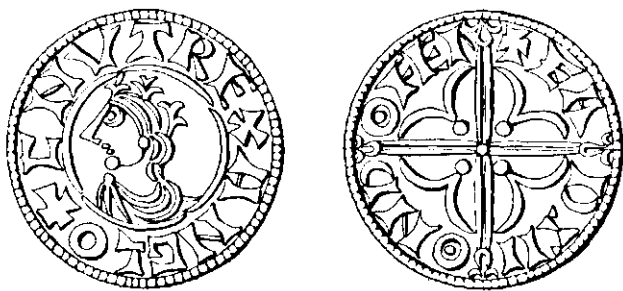
noga reglerat: det tycks ha funnits detaljerade föreskrifter om vilka bilder som skulle finnas på myntens båda sidor, hur inskrifterna skulle vara formulerade, och naturligtvis hur mycket mynten skulle väga och hur hög silverhalt de skulle ha. Med vissa års mellanrum ändrades myntbilderna. De gamla mynten blev då ogiltiga och måste bytas mot nya på sådana villkor att myntherren, det vill säga kungen, fick en förtjänst som översteg kostnaderna för myntningen. Detta tämligen raffinerade beskattningssystem tycks ha fungerat ganska väl även under de mest krisartade skedena av den mer än 30-åriga dansk-norsk-svenska interventionen, som kulminerade i Sven Tveskäggs skickligt genomförda fälttåg och totalerövring av England hösten 1013.

Sven Tveskägg hann aldrig få några mynt präglade i England. Efter hans plötsliga död 1014 återkallades Ethelred den villrådige från landsflykten i Nor-

mandie och de engelska myntverken kunde ytterligare ett par år fortsätta att slå samma slags mynt som före det kortvariga danska väldet. Det var mynt med Ethelreds diademförsedda huvud i profil på ena sidan och ett litet likarmat kors på den andra sidan, alltså mynt med samma slags bilder som syns på det här återgivna fotot av Knut den stores äldsta Lundamynt (fig. 1).

En av Knuts första åtgärder som kung tycks ha varit att skaffa sig egna mynt som var lätta att skilja från Ethelreds. Knuts första engelska myntserie hör bildmässigt till de vackraste som bevarats från denna tid (fig. 2). På de bästa exemplaren tycker man sig känna igen linjeföringen i den berömda Winchesterkolans miniatyrmåleri. Diademet är utbytt mot en liljekrona, på fransidan syns ett fyrpass under ett dubbelt kors. Åtsidans inskrift lyder CNVT REX ANGLO (RVM). På fransidan anges den ansvarige myntämbets-

Fig. 2. Knuts första engelska mynttyp. Skala 2:1. Teckning av förf.

✠ CNVT REX ANGLO
✠ RVM

mannens namn och den ort där myntet präglats, på det avbildade exemplaret Eadsige i Dover.

Knut hann med ytterligare två engelska myntserier före sin död 1035. En där kungen avbildas med spetsig hjälm och en där han bär en rund hjälm och en liljekrönt spira. Man anser att en engelsk myntseries giltighetstid i allmänhet sträckte sig över 6—7 år. Det stämmer ganska väl med Knuts 19-åriga regeringstid. Den äldsta av de tre myntserierna, den med de båda fyrpassen, skulle ha präglats fram till cirka 1023. Dateringen stöds av fyrpassmyntens representation i de många myntskatter som grävts ner under 1000-talets första del.

Det är mot bakgrund av det strängt reglerade, högt utvecklade engelska myntväsendet som Knut den stores myntning i Lund bör studeras. Knuts Lundamyntning kan tänkas ha börjat vid tre tillfällen: under Knuts uppehåll i Danmark efter faderns död 1014, efter Knuts maktövertagande i England 1016 eller efter brodern Haralds död, som troligen inträffade 1018. Det sistnämnda alternativet förefaller mest sannolikt.

Det mynt som avbildas på fig. 1 har på åtsidan inskriften CNVD REX IN DANOR och på frånsidan ASCETEL MO LVNDI. Det kan inte råda något tvivel om att detta mynt verkligen är präglat i Lund. Knut bär sin danska kungatitel och ansvarig myntmästare, *monetarius* (förk. MO), är en viss Ascetel i Lund. Myntets vikt, dess diameter, samt dateringen genom fynd — ganska många exempel av detta mynt är kända — visar enstämmigt att myntet tillhör Knuts äldsta danska myntning. Men varför bär inte dessa nya mynt samma

bildtyper som de engelska fyrpassmynten (fig. 2)? Varför använder Knut sin fiende Ethelreds bildtyper? Mynt med ett kors på frånsidan hade i England hunnit bli omoderna och sannolikt ogiltigförklarade. Vilka mynttyper som skulle få användas av myntverket i Lund — inom kort Skandinaviens största — kan dock inte ha varit någon helt likgiltig fråga. Är de engelska förebilderna i själva verket feldaterade? Eller bör Knuts äldsta danska myntning förläggas till åren närmast efter faderns död, då fyrpassmynten ännu inte existerade?

I England bytte mynten utseende efter en viss tid, på kontinenten är myntens utseende främst geografiskt betingat. De stora städerna hade egna, karaktäristiska emblem på mynten, t. ex. Dorestads yxa eller Kölns bokstavsdekor. En möjlig förklaring till Knuts val av mynttyp kan vara följande. Namnet Lund och London stavas ofta på samma sätt på danska och engelska mynt. t. ex. LVND eller LVNDI. Om också mynttyperna är desamma uppstår en betydande risk för sammanblandning. Under inflytande både från det genomorganiserade engelska myntväsendet och från praxis på kontinenten kan man ha beslutat sig för att tilldela staden Lund en något omodern men samtidigt väl känd mynttyp. Imitationer av fyrpassmynten, Knuts egen nya mynttyp, förekommer tidigt på andra danska orter, t. ex. Roskilde och Ribe. Dessa mynt bör vara ungefär samtidigt med Knuts äldsta Lundamynt.

Hur man än vill bedöma Knuts äldsta Lundamynt i fråga om datering och bildval så är det tydligt att den regelmässighet, som från början tycks ha varit avsedd, efter få år förbyttes i ett till-

✠ZENRE✠ADDER ✠LODPINEMANDNER

Fig. 3. Danskt mynt präglat för Sven Tveskägg på 990-talet. Skala 2:1. Teckning av förf.

stånd som i jämförelse med förhållandena i England kan betecknas som rena villervallan. I det lundensiska myntverket blandades Knuts engelska mynttyper ihop på det okunnigaste sätt, så att åtsidesbilden från en typ kombinerades med fransidesbilden från en helt annan typ. Därtill kommer att inskrifterna uppvisar alla stadier av förvanskning: många är helt obegripliga.

2. Från 1020-talets Lund förflyttar vi oss 30 år tillbaka i tiden. 990-talets engelska myntväsen domineras av en mynttyp som på fransidan har ett likarmat dubbelkors med de fyra bokstäverna CRVX i vinklarna. De första skandinaviska mynten med begripliga inskrifter är kopior av sådana cruxmynt. Den skandinaviska tillverkningen startade i slutet av 990-talet, nästan samtidigt i alla de tre nordiska län-

derna, i Sverige, Norge och Danmark. Av inskrifterna framgår att de svenska cruxmynten präglades för Olov Skötkonung i Sigtuna. Men på de motsvarande norska och danska mynten är myntorten inte angiven. Ett av de danska mynten återges på fig. 3. De något förvanskade inskrifterna lyder: ZAEN (= Sven, d. v. s. Sven Tveskägg) REX AD DENER resp. GODWINE M-ANDNER, Godwine, myntmästare i Danmark. Var är detta mynt präglat? Många har gissat på Lund.

I Lunds universitets historiska museum förvaras ett stort myntfynd från Igelösa kyrkogård. De engelska, tyska och arabiska mynten i fyndet har ungefär samma slutår: skatten har grävt ner i jorden alldeles i början av 1000-talet. I skatten finns många barbariska efterbildningar av engelska mynt med helt obegripliga inskrifter. Man anser

att dessa primitiva kopior, som förekommer i de flesta skattfynd, har tillverkats i Skandinavien. En del har bevisligen präglats i Sigtuna. Några kan vara norska. Men en stor grupp saknar geografisk placering. I Igelösa fyndet förekommer ovanligt många stämpelidentiska exempel av dessa barbariska imitationer, i ett fall så många som 45 stycken, vilket är något av ett rekord.

En hög frekvens stämpelidentiska mynt i ett skattfynd, alltså mynt präglade med ett och samma par stämplars, anses antyda närhet till den plats där de stämpelidentiska mynten tillverkats. Ju kortare transportvägen från myntverket är, ju större bör chansen vara att de på en gång tillverkade mynten följs åt i större antal. Platsen för Igelösa fyndet ligger bara 10 km från Lund. Man måste ställa sig frågan om inte en del av de i fynden så vanliga barbariserade kopiorna av samtida engelska mynt kan vara präglade i Lund under 990-talet och åren närmast därefter, möjligen som en fortsättning av Sven Tveskägs ovan beskrivna myntning (fig. 4).

3. Men möjligheterna att med myntens hjälp söka öka staden Lunds ålder är ännu inte uttömda. Före de inskriftsförsedda myntens tid framställde man i Danmark ett helt annat slags mynt, små och mycket tunna, med ett kors på den ena sidan och på den andra ett sirligt mönster (fig. 5). Det är helt klart att dessa små mynt tillverkats norr om Danevirke och att tillverkningen ägde rum på 970- och 980-talen. Men var? Två större fynd är hittade på Jylland och ett på Fyn med resp. 22, 37 och 55 exemplar — i fynden ingår dessutom andra mynt. Men det finns stora fynd också i Skåne. Ett fynd med bl. a. 50 stycken små tunna bildmynt hittades i Baldringe norr om Ystad år 1944 och är utställt i Lunds universitets historiska museum. Ett annat betydande fynd (55 ex.) kommer från Södra Sandby. Ett helt litet fynd har påträffats i centrum av det gamla Lund, på domkapitelhusets tomt.

Om dessa inskriftslösa mynt är präglade i Lund, på Fyn eller i Jylland är en fråga som endast kan lösas i samarbete

Fig. 4. Barbarisk efterbildning med obegripliga inskrifter av en engelsk mynttyp från tiden omkring år 1000. Skala 2:1. Foto Nils Lagergren, ATA.

med den arkeologiska forskningen. Ur enbart mynthistorisk synpunkt ter det sig inte helt uteslutet att myntverket i Lund blygsamt startade sin produktion med tillverkning av tunna små bild-

mynt redan för 1000 år sedan. Men ett myntverk kan knappast tänkas utan en stad. Är Lund i själva verket 1000 år gammalt?

Litteratur:

R. H. M. Dolley—D. M. Metcalf, The Reform of the English Coinage under Eadgar, i: Anglo-Saxon Coins, Studies presented to F. M. Stenton, London 1961, s. 136—168.

P. Hauberg, Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Kjøbenhavn 1900.

B. Malmer, A Contribution to the Numismatic History of Norway during the eleventh Century, i: Commentationes de nummis saeculorum IX—XI in suecia repertis, I, Stockholm 1961, s. 223—376.

B. Malmer, Olof Skötkonungs mynt och andra Ethelred-imitationer, Antikvariskt arkiv 27, Stockholm 1965.

B. Malmer, Nordiska mynt före år 1000. Acta Archaeologica lundensia, serie in 8°, N° 4, Lund 1966.

B. Malmer, Anglosaxisk myntpolitik. Rec. av P. Petersson, Anglo-Saxon Currency, Historisk Tidskrift 1969, s. 530—542.

G. van der Meer, Some Corrections to and Comments on B. E. Hildebrand's Catalogue of the Anglo-Saxon Coins in the Swedish Royal Coin Cabinet, i: Anglo-Saxon Coins, Studies presented to F. M. Stenton, London 1961, s. 169—187.

B. A. Petersson, Anglo-Saxon Currency. King Edgar's Reform to the Norman Conquest. Bibliotheca Historica Lundensis XXII, Lund 1969.

Fig. 5. Mynt präglat i Danmark eller Skåne i slutet av 900-talet. Skala 2:1. Foto Nils Lagergren, ATA.

Fem porträttskisser

Av Ingvar Andersson

På en akvarell av engelsmannen J. T. James från 1813 ser man rivningen av Peder Lykkes kapell. Östgaveln efter detsamma är på bilden ännu synlig mellan det södra tornet och den stora strävpelaren. Vid detta tillfälle hade Karl Eriksens kapell redan rivits. Det befann sig omedelbart öster om strävpelaren i bildens högra hörn.

Förre riksarkivarien Ingvar Andersson, Stockholm, höll på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings årsmöte i maj 1972 här publicerade föredrag om fem medeltida ärkebiskopar i Lund.

Föredraget bygger på avsnitt av den under arbete varande andra delen av Skånes historia, som omfattar tiden 1225—1525.

En rad skåningar under senmedeltiden avtecknar sig tämligen tydligt mot den töckniga bakgrunden. De främsta och klarast skönjbara av dessa är av naturliga orsaker kyrkans män. Deras handlingar är ganska väl kända, och det skriftliga materialet om dem är relativt rikhaltigt. Vi vet mindre om dem än om de fyra stora ärkebiskoparna under högmedeltiden — Asker, Eskil, Absalon, Andreas Sunesen — och de har inte heller dessas mått, men de är värda uppmärksamhet. Några av dem skall jag presentera, valda dels därför att källmaterialet om dem ger personliga upplysningar, dels därför att de företräder människotyper som kontrasterar sinsemellan.

Det senmedeltida Skåne utgjordes av två riken. Därmed syftar jag inte på de två riken som enligt Augustinus' mäktiga vision kämpade om världen, Guds och djävulens, och som under högmedeltiden tycktes förkroppsligade i påvens och kejsarens kraftmätning. Utan jag avser den konkreta uppdelning mellan kungamakt och kyrka av landskapets jord som hade vuxit fram och tagit form under Valdemarstiden; olika grupper av den skånska jordens brukare lydde under olika herrar. Under kungamakten hörde direkt de kungliga arvegodsen — konunglevet — vars domäner sträckte sig i en halvcirkel från Bleking till Halland: i Skåne från Lister och Villand i nordost över Åsum och Gylle i söder, Säby och Helsingborg i väster, och som vidare omfattade de flesta städerna, med Lund som centrum, där kungen rådde över tre fjärdedelar och ärkebiskopen över en. Under kungen eller rättare hans länsmän och fogdar lydde vidare de självägande bönder som fanns kvar i provinsen, sedan den

övervägande delen av dem under orosseklet 1250—1350 hade gett sig under stormannaskydd. De fria böndernas antal hade starkt avtagit, men de fanns ännu och skyddades under medeltidens sista period. Vidare hade kungen också betydande allmänningar, som var kronans, jämte de skogsbyar som anlagts på dessa områden, viktiga även för virkesförsörjning och som jaktrevir. Öar i havet och i insjöar lydde också under kungen, som det anges i Valdemars jordebok. Av de skattskyldiga uppbar kungen avgifter efter det system som avlöst gästning och leding, men efter ålderdomligare och förmodligen för den enskilde bonden lindrigare regler än i Danmark väster om Öresund, bevarade efter vad det vill synas med kyrkans stöd.

Detta var kungens del av Skåne. Kyrkans-ärkebiskopens del av provinsen, målmedvetet uppbyggd på donationer och skatteprivilegier alltsedan 1000-talet, ständigt växande genom fortsatta gåvor och skicklig administration, sträckte sig i spridda gårdar och gårdskomplex genom hela Skåne, men den omfattade också hela härad, fasta borgar och städer. Redan på 1100-talet hade ärkebiskopen under sig större delen av Bornholm samt Åhus borg, och vid den växte upp en ärkebiskoplig stad. I söder besatt han Ljunits och senare också Herrestads härad, det sistnämnda utom Ystad; till sist också Vemmenhögs. Centrum i denna kyrkliga stat i Skåne utgjorde Lund, där ärkebiskopen innehade fjärdedelen av staden och del i Danmarks viktigaste myntning; det fasta Lundagård var både förvaltningscentrum och liksom Åhus en viktig militär punkt. Borgeby, Flyinge och andra gårdar, som efterhand fick fasta hus,

kompletterade detta välde, jämte borgen Hammershus på Bornholm.

Det finns en genomgående tanke i uppbyggnaden av denna stat i staten. Alltsedan Andreas Sunesens engagemang i Danmarks österpolitik hade den skånska kyrkan visat intresse för de sjövägar, som ledde utmed Skånes och Blekinges kuster och ökade i betydelse allt eftersom Östersjöhandeln utvidgades. Det är tydligt att en geografisk-strategisk tanke — den som Lauritz Weibull kallat "Sankt Knud i Österled" — ligger bakom utvidgningen av den ärkebiskopliga domänen. Med Bornholm, senare helt under Lunds välde, och de sydliga Skånehäraderna hade ärkebiskopen inflytande över havslederna i denna del av Östersjön, särskilt Hammervandet. I öster hade han Åhus borg och stad vid den skånska ostkustens enda naturliga hamn av betydelse i Helgeåns utlopp, och därmed fast fot vid Hanöbukten. I mitten av 1400-talet stärktes denna position genom ett fast hus vid Elleholm, snart förlänt med stadsrättigheter för de borgare som slog sig ner i dess hägn. I slutet av 1200-talet hade kungen lämnat som pant för ett lån nordöstra Skånes häradar, rika på ektimmer till skeppsbygge och på präktiga mastträd, men pantområdet återtog kungen innan skulden var betald, och denna utvidgning av den ärkebiskopliga domänen blev alltså inte bestående. Men målmedvetenheten i uppbyggnaden av kyrkans position vid de skånska farvattnen är tydlig.

Mot denna bakgrund av de två staterna i Skåne skall jag söka teckna fem

porträttskisser av senmedeltida kyrkofurstar i Lund, först i kamp mot, sedan på olika sätt i samspel med kungamakens företrädare. Under ca 75 år från 1250 stod kyrka och stat med få uppehåll i strid med varandra, och båda parter tillskrev sig ömsom segern. Tre ärkebiskopar ledde striden på kyrkans sida: Jacob Erlandsen, Jens Grand och Esger Juul. De skulle alla vara förtjänta att tecknas, och kanske appellerar särskilt Jens Grand till intresset, bl. a. därför att under hans tid tillkom ett av det senmedeltida Skånes märkligaste litterära dokument, den fängelsekrönika som publicerades i dansk översättning av Arild Hvitfeldt, sedan denne i slutet av 1500-talet lyckats komma över ett exemplar, kanske från klosterbiblioteket i Herrevad. Den som i sin ungdom har läst Ingemanns historiska romaner — jag tror inte att de läses numera — skulle känna igen skildringen av Jens Grands fängelsetid, som Ingemann bygger helt på krönikan. Men jag väljer i detta sammanhang inte honom utan den som först tog upp kampen, nämligen Jacob Erlandsen. Hans eftermäle i dansk historieskrivning har varit av växlande slag, länge huvudsakligen negativt, men han har fått upprättelse, och han är värd det, med sin sammansatta natur, from och stridbar, ibland böjd för att vika men ändå uthållig. En värdig efterträdare till de fyra stora, som dominerar den lundensiska kyrkan under högmedeltiden.

Liksom dessa stammade han från stormannasläkter. Hans mor var av Hvideätten, om hans far vet vi bara att han hette Erland och i ett påvebrev kallas "de Scania" (av Skåne), att han hade gods i Skåne och är en av de första skånska stormän som skymtar i käll-

Jacob Erlandsen (som biskop av Roskilde), kopia av sigillavtryck från 1251. Foto B. Almgren.

materialet, samtidigt med den förste Thott och några andra. Jacob Erlandsen hade studerat utrikes, troligen vid Paris universitet som alltså var de teologiska studiernas högsäte; under sina utrikesår uppehöll han sig även vid curian. Skolor och lärdom gynnade han alltid. Flera drag i hans liv visar att han var genomsyrad av den fromhetsriktning som utgick från den helige Franciscus, som i början av seklet hade stiftat sin inflytelserika nya orden; den hade kloster i Danmark sedan 1230-talet. Till minoriterna, "de små bröderna", kände han sig i kritiska situationer dragen. Dessutom omfattade han med osviklig trohet den syn på förhållandet mellan

kyrka och stat, som hade fått sina klassiska uttryck i början av 1200-talet och ytterligare utformades under striden mellan påvar och Hohenstauffer vid århundradets mitt; han hade lärt känna den vid curian. Han var en kännare av den kanoniska rätten, och hans patos blev att gestalta sitt ärkestift i enlighet med denna, med andra ord att modernisera det i enlighet med kyrkans strängaste krav, allt till stiftsbarnas eviga välfärd.

Hans kyrkliga karriär gjorde honom till domprost i Lund och biskop i Roskilde. Som sådan råkade han redan i konflikt med kungamakten och han visades landsflyktig vid curian några år,

där han fick titeln av påvlig kaplan. 1252 blev han ärkebiskop i Lund, i hög grad mot kung Christoffers vilja och trots dennes motåtgärder. Stridsställningen var sålunda redan intagen, då ärkebiskop Jacob palmsöndagen 1254 höll sitt högtidliga intåg i Lund. Sitt program om en tidsenligare kyrklig ordning framlade han, då han talade till folket, som det heter i akterna, d. v. s. till Skåninge landsting som hölls invid Lund: han ville mildra och lätta sådant som hade införts genom sedvana i kyrkorätten och syntes vara mindre klokt eller alltför betungande; som motprestation torde en nyordning av kyrkan ha äskats. Häri låg att den gamla skånska kyrkorätten från Eskils tid skulle bringas i bättre överensstämmelse med den aktuella kanoniska rätten. Men detta förslag gav upphov till ett politiskt rävspel, där kungens anhängare bland de skånska stormännen — ”de orättfärdigas hop”, som ärkebiskopen uttryckte det — krävde att de gamla statuterna, som de kallade ”Skra”, genast skulle offentligen uppläsas och genomgås, försäkrande att de aldrig ville avstå från det som så länge hade varit lag. Den skånska adeln var splittrad i sitt partitagande för kung och kyrka: en av ärkebiskopens bröder gälkaren Niels, den främste kunglige ämbetsmannen i Skåne, stod på kungens sida, två andra var på broderns sida, en tredje, Erland, som var ärkedjåkne i Lund, var först på broderns sida men gick sedan över till kungen. Tingsmenigheten under kungaanhängarnas ledning ställde sig avvisande till ärkebiskopens program, och en skicklig propaganda vann opinionen för status quo. Kung Christoffer ställde sig givetvis på deras sida och uttalade att han ville med svärd och

stormännens hjälp försvara de omdebatterade gamla statuterna.

Jakob Erlandsen var inte hågad att ge vika för hot. Han sammankallade ett provinskoncilium till Vejle på Jylland. Kungens motdrag var att kalla till riksmöte i Nyborg vid samma tid våren 1256, där också biskoparna skulle infinna sig. Dessa mötte dock vid konciliet och vidtog en konstitution, som i kraftiga ordalag vände sig mot tyranniska personers hot och fastställde att om en biskop blev grovt förorättad, skulle interdikt omedelbart drabba det danska riket. Hårt ställdes mot hårt. När biskoparna fem dagar för sent kom till mötet i Nyborg och ärkebiskopen trädde in i kyrkan där mötet hölls, hälsade kungen honom i upprörd ton med ett Vergiliuscitat, som i och för sig vittnar väl om kungens bokliga bildning: ”Oxfösarna kom sent och trögt”. Orden är hämtade från Vergilius’ tionde eklog och ingår där i en fridfull bukolisk skildring, men kungen har vänt ”oxfösarna” till ett smädeord. Man kan föreställa sig stämningen vid mötet. Från dovt upprörd gick den över till hotfull, och kungen utfor senare i hårda ord mot kyrkans män. Anklagelserna vidgades å omse håll, kungen klagade över att ärkebiskopen befriar sina män från leding och skatt, bygger egna borgar och inkräktar på viktiga kungliga prerogativ, och vid den ombyggnad av domkyrkan som pågick skulle han ha visat sidvördnad mot honom genom att flytta platsen för den kungliga stolen.

Christoffer berövade nu (1257) ärkebiskopen och hans präster alla beviljade privilegier, och Jakob Erlandsen svarade med att bannlysa den klerk i kunglig tjänst, som hade framfört budskapet. Christoffer tillgrep därefter våld. I feb-

ruari 1259 uppehöll sig ärkebiskopen på sin gård Gissleberga vid Saxån, ett stycke söder om Teckomatorp. Här överfölls och fängslades han av kungens medhjälpare. De iförde honom världsliga kläder, band hans fötter och satte en mössa av räsvansar på hans huvud; han fördes i fängelse hos en av kungens tyska hjälpare i hans våldsregemente. Konsekvensen härav blev att interdikt lystes över ärkestiftet och klagomål fördes inför påven, trots kungens motåtgärder. Men nu utbröt av andra skäl inbördeskrig i Västdanmark och kungen och hans talrika motståndare kämpade våldsamt om makten, då kungen plötsligt dog (1259). Änkedrottningen Margareta upptog kampen men lät frige Jacob Erlandsen. Inbördeskriget fortsatte och drabbade nu också Skåne, där det ärkebiskopliga väldet slogs ned med trupper. Jacob Erlandsen tog sin tillflykt till Sverige och begav sig senare till curian.

Under tiden fortgick utredningen av stridsfrågorna där. I tur och ordning kom två påvliga sändebud till Danmark. Först fick kungen rätt: ärkebiskopen skulle nedlägga sitt ämbete. En ny legat kom till Danmark och Jacob Erlandsen fick formell upprättelse, men någon följd fick detta inte i Danmark, interdiktet uppehölls inte; då inte makt stod bakom det påvliga utslaget, kunde kungamakten trotsa det. Olika medlingsförslag hade framförts, bl. a. av Birger Jarl i Sverige, men ingenting definitivt uppnåddes. Alltjämt behandlades saken vid curian, men efter Clemens IV:s död 1268 dröjde det tre år innan man kunde ena sig om hans efterträdare. Det var för kung Erik (Glipping) och hans män en välkommen frist, för Jacob Erlandsen en orolig väntetid vid

curian, där han bevakade sina intressen.

Dessa stridens år hade medfört svåra lidanden för ärkestiftet, som mer eller mindre befann sig i upplösning. Redan före sitt fängslande hade Jacob Erlandsen övervägt att dra sig ur striden som han inte längre bemästrade, lämna sitt ämbete och ingå som tiggarmunk i franciskanernas orden. Påvens tillstånd hade han fått; tidpunkten skulle han själv avgöra. Men fast han då hade känt att kampen kring hans kanoniska reformkrav blev honom övermäktig, hade han väl känt det som feghet att dra sig ur den, och han begagnade sig inte av tillåtelsen. När nu en ny påve, Gregorius X, trädde till, stod det klart att denne ville åstadkomma försoning i detta avlägsna rike, som hade vållat curian så mycket bekymmer under nära tjugo år. Han nådde också resultat i slutet av 1272. Jacob Erlandsen skulle under lejd återvända till sitt stift, och frågan om kungens skadestånd till honom skulle avgöras senare. Det var ett nederlag för honom, men anständigt formulerat. Han accepterade. Sitt ämbete skulle han åter tillträda, och han kan ha sett framåt mot sina möjligheter att återställa ordningen i sitt sargade ärkestift med någon hoppfullhet. Han anträdde hemresan men nådde inte längre än till Rügen, där han dog i februari 1274. Staten hade segrat, och om något skadestånd blev det nu inte fråga.

Jacob Erlandsen hade gett föreskrifter om sin begravning. Han skulle inte vila i domkyrkan som sina företrädare, utan i de små brödernas kyrka i Lund. Vi vet att föreskrifterna följdes. Gråbrodern Peder Olsen, som under reformationens genombrottsår vandrade på sina bara fötter genom Danmark för

att samla material och traditioner om den helige Franciscus orden, har noterat Jacob Erlandsens gravskrift i Lunds gråbrödrakyrka. Den är avfattad på slutrimmad hexameter. Vem som har gett den form vet vi inte. I översättning lyder den:

"Uppsalas primas, i Lund sin kyrkas herde med
fri från högmodets synd, en man av strängaste heder,
hic bjöd han bära sig sist, till fattiga brödernas seder —
rum, att av vänners förtjänst hans egen ock kyrkas
mätte styrkas.

Här vilar ärkebiskopen av Lund, en man av förtjänst och goda gärningar, Jacobus, kallad Erlandi. Må han vila här, gravsatt med heder under lampan i koret i Herrans år 1274. Han dog den söndagen då man sjunger *Invocavit*".

Gråbröderna vitsordar att han var en renlevnadsman, och de anser sig också böra framhålla att han var en man utan övermod, *modestus*. Därmed ville de väl säga att han stred till det yttersta i rent uppsåt, men att han var fri från dödsyndens *superbia*. Han hade drag av rättshaveri, av envetet principrytteri. Men hans kamp för kyrkans höghet och för folkets frälsning, sådan han uppfattade den, innehåller något mer än en liten provinsiell variant av tidens världsliga kraftmätning mellan andlig och världslig makt. Den livgivande källan till hans program och hans ihärdiga kamp i en miljö som var främmande för hans renhjärtade krav var kanske drömmen om ett stilla liv i de små brödernas samfund, ägnat åt andakt och förkunelse.

Föremålen för dessa porträttsskisser är valda också med hänsyn till att de skall framstå som kontraster inbördes, som företrädare för skilda människotyper. Mot den en smula världsfrämmande idealisten Jacob Erlandsen ställes därför

Karl Eriksen från början av 1300-talet, sedermera av okänd anledning kallad Rufus, den röde, han som ingrep i det danska rikets stora ekonomiska och politiska oreda efter Erik Menved och förde sin kyrkoprovins in i den nord-skandinaviska unionen under Magnus Eriksson av Sverige-Norge. En handlingskraftig realpolitiker, förmögen skånsk storman, en kontrast till Jacob Erlandsen bl. a. därigenom att han lyckades med vad han företog sig.

Hans företrädare Esger Juul hade skördat vinsten av Jacob Erlandsens och Jens Grands kamp och satt som kyrkofurste i orubbat bo, med ärkestiftet som en fast och tryggad enhet i den upplösning som vid Erik Menveds död hotade Danmark. När hans efterträdare skulle utses (1325), valde domkapitlet under sedvanliga former Karl Eriksen, som tillhörde en skånsk-själländsk ätt vars sköldemärke bar tre tvärbjälkar; hans far hette Erik Jonsen och var riddare. Själv var han domprost i Lund sedan 1307; hans bröder innehade kanikdömen vid samma kyrka. Vid sitt besök hos påven i Avignon efter valet utverkade han en bulla som tryggade det omtvistade Hammershus på Bornholm. När han återvände till Lund fann han Danmark i fullt inbördeskrig med två stridande kungar och använde läget till att också reellt få Hammershus tillbaka och dessutom, enligt tidigare träffade överenskommelser, genom köp det härad på Bornholm som ännu var kungens, nämligen Rönne. Till gengäld för köpet hade han vidare Vemmenhögs härad med all kunglig rätt. När det danska riket hotade att falla sönder, stod kyrkans stat i Skåne starkare än någonsin. Men det är klart att även denna drabbades av den totala förvir-

Karl Eriksen, kopia av sigill-
avtryck från 1332. Foto B.
Almgren.

ringen: de verkliga herrarna i Danmark var de holsteinska grevar som hade rikets olika delar i pant, och deras framfart var olidlig. Den lundensiska ärkebiskopskrönikan, som en mansålder senare sammanfattar traditionen från upplösningens tid, säger om de hårda herrarna från Holstein, att "de och deras män förde all förmögenhet, alla dyrbarheter och allt vad skönt som fanns att skåda i riket, bort till främmande land". I detta läge beslöt ärkebiskop Karl att ingripa. Delar av hans ärkestift innehades nu av den unge svensk-norske unionskungen Magnus som själv besatt norra Halland, medan södra delen av samma provins lydde under hans

mor hertiginnan Ingeborg. Då ärkebiskopen såg sig om efter hjälpare, kom kung Magnus främst i fråga. Själv tillhörande den skånska adeln, fick ärkebiskop Karl stöd av den, liksom av sitt domkapitel. Jämte sin bror Knud, ärkedjäkne i Lund, och skånska stormän av ätter som Hak och Laxmand uppsökte han Magnus i Kalmar och erbjöd honom att bli kung i Skåne. Magnus lovade hjälp med trupper för att driva bort holsteinarna. En dansk krönika från denna tid sammanfattar kort förloppet: "Skåningarna dräpte många tyskar i Lund och runt Helsingborg, och de skickade sändebud till Sveriges kung Magnus och erbjöd honom detta

land." Det blev många och invecklade förhandlingar jämsides med militärt ingripande innan Magnus blev herre över Östdanmark, och de kan inte följas här. Men från slutet av 1332 kunde han i sina diplom skriva sig konung över Sverige, Norge och landet Skåne. Så hade ärkebiskop Karl manövrerat sitt ärkestift bort från det danska rikets skenbart hotande skeppsbrott.

Han är alltså delvis känd genom sina gärningar: handlingskraftig och uppslagsrik, med goda förbindelser bland Skånes stormän och med förmåga att vinna gehör för sitt program. Sin domkyrka utvidgade han med ett kapell vid dess södra sida. Vi kan också lära känna honom från andra sidor genom hans testamente, ett personligt dokument som andra sådana från medeltiden, fast de naturligtvis också har en officiös karaktär och vill sörja för eftermälet. Han var en rik man med många vänner och betydande egendomar. I hans tjänst stod en rad skånska adelsmän som han ihågkommer med gåvor och med en rekommendation till kung Magnus; bland dem är tre som var med honom i Kalmar. Han saknade inte lärda intressen: till de böcker han testamenterar bort hör predikosamlingar och annan kyrklig litteratur samt en *liber narrationum* (berättelsebok). Men mer än lärd var han hästkarl. Han ägde fyra uppsättningar av vildston på tre platser; skånska hästar hade gott anseende även utanför Danmark. En sådan stohage hade han vid Flyinge och en vid Glumstorp utanför Lund, vid Kungsmarken, där en nu försvunnen bebyggelse fanns. Man tänker på Anders Österlings ord i dikten "Häraderna", där det talas om "det hästuppfödande, det karska Torna". Beståndet

i Flyinge jämte hans stridshäst och hans stora tält, en bok att läsa vid bordet och ett antal dyrbarheter skulle hans blivande efterträdare ha; de tre andra stohagarna gick till hans bröder: Knud, som var ärkedjäkne i Lund, Kristian, som var kanik där, och Jens, som var hövitsman på Bornholm. Han förstod att ta hjälp av sina fränder och lönade dem väl. Den passgångare som han själv hade brukat rida gick till dekanen Peder, som kom att bli hans efterträdare. Ett tjugotal hästar testamenterades till olika personer; var och en av hans stallvenner fick en häst från Borgeby. Han glömde inte heller sina bågskyttar, sina stallknektar och sina tonsurklippare; en liten pebling (skolgosse), som vi annars inte vet någonting om, fick ett psalterium och en gård. Kung Magnus fick ett silverfat, men de förnämsta gåvorna gick till domkyrkan och dess byggnadsfond samt till det kapell som han hade låtit bygga; där fick han sin grav. Kaniksamfundet, klostren och klosterkyrkorna blev också ihågkomna. Testamentet bekräftar intrycket av Karl Eriksen som en rik, frikostig och minnesgod man, med sinne för sin domkyrkas välfärd, men ändå en tämligen världslig prelat, väl hemmastadd i tillvaron, en uppenbar kontrast till den renhjärtade Jacob Erlandsen, som inte förstod allt av den underliga världens skiften.

Nära hundra år senare framstår en av efterföljarna, Peder Lykke, som ännu en kontrasterande gestalt, en man som i nära samförstånd med unionskungamakten samlar diplomatiska erfarenheter från stora delar av Europa. Under studieår i Paris trädde han i personlig kontakt med tidens främsta teologiska lärda. Han kunde kosta på sig omfat-

Peder Lykke, kopia av sigill-
avtryck från 1419. Foto B.
Almgren.

tande studier som son till en man av Billeätten och dennes hustru av ätten Lykke, vars släktnamn han valde. Han var född 1359 och gjorde sin första kyrkliga karriär i Roskilde, senare i Ribe. I början av 1400-talet fick han ett maktpåliggande diplomatiskt uppdrag: det var han som förde förhandlingarna i England om Erik av Pommerns giftemål med Henrik IV:s dotter Filippa, säkert en uppgift som ställde stora krav på förhandlaren. Han löste den med skicklighet och framgång. Några år senare blev han biskop i Ribe, och som sådan fick han uppdraget att representera unionskungen vid kyrkomötet i Konstanz, där den nya kyrkliga ideologien ventilerades. Hans roll där är inte närmare känd, men han blev en av de delegater som följde kejsar Sigis-

mund till Frankrike för förhandlingar om påvens abdikation, och återvände sedan till Konstanz. Det var självklart att han som den danska kyrkans mest lysande representant och kung Eriks förtrogne blev ärkebiskop 1418. Som sådan engagerades han i planen att organisera ett nordiskt universitet, en plan som dock inte blev förverkligad.

Han var alltså en man med överblick över det dåtida Europas bildning, dess politiska och kulturella förhållanden. Vid domkyrkan uppförde han liksom Karl Eriksen ett kapell invid dess södra torn. Det är känt att i närheten av detta kapell fanns ett stycke in på 1400-talet det berömda astronomiska ur, vars rekonstruktion efter gamla beskrivningar och med begagnande av ursprungligt material numera utgör domens för-

nämsta turistattraktion, av Frans G. Bengtsson besjungen i följande Rubaiat:

"Vid stadens gathörn ligger stadens kyrka;
dess lockelser han mött med stoisk styrka,
till dess han föll till föga och gick in,
vid ryktet att där fanns ett ur att dyrka."

För 1400-talets människor var detta ur inte i första hand en sevärdhet, utan en sammanfattning av tidens astronomiska och kalendariska vetande, dessutom av praktisk betydelse för gudstjänstlivet, som krävde noggrann kunskap om årets gång. Tiden för urets uppsättande är inte exakt känd, vi vet bara att det stod på sin plats nära ärkebiskop Peders kapell (alltså inte på sin nuvarande plats) år 1442, några år efter Peder Lykkes död (1436). Men det förefaller rimligt att tänka sig att det är Peder Lykke som har tagit initiativet till dess konstruktion; det fanns kring denna tid ingen lundensisk ärkebiskop med hans kulturella kringsyn och europeiska orientering. Tideräkningsproblem hade man tidigt intresserat sig för vid domkyrkan i Lund och böcker i sådana ämnen finns förtecknade bland lundensiska medeltidsbibliotek. Från tiden omkring 1400 är det känt att ur av detta slag konstruerades ute i Europa. Ett av de bäst kända hade 1401 kommit till stånd i staden Villingen i Schwarzwald, och enligt en i dess stadsarkiv bevarad beskrivning av detta, som Theodor Wählin har dragit fram i sin undersökning av konsturet i Lund, överensstäm-

mer det bland alla kända medeltidsur mest med det lundensiska, sådant detta är känt genom Mogens Madsens beskrivning. Villingen ligger några mil nordväst om Konstanz, där Peder Lykke vistades i ett par omgångar (1414—16). En av huvudvägarna till Konstanz, säkert av medeltida ursprung, leder över Villingen. Peder Lykke var en man av omfattande bildning, och till tidens bildning hörde också astronomi i dess dåtida form. Kommer därtill att han lät uppföra det nya kapell, i vars omedelbara närhet konsturet sattes upp och att detta omtalas första gången kort efter hans död, så synes det rimligt att sätta denna domkyrkans förnämliga prydnad i samband med honom.

Peder Lykkes efterträdare blev Hans Laxmand av den kända skånska stormannasläkten. Han kom att spela en betydande roll vid den nordiska unionens ombildning efter Erik av Pommerns avsättning och blev en inflytelserik rådgivare hos Christoffer av Bayern. Sin syn på unionsfrågan har Hans Laxmand uttryckt i ett donationsbrev till domkyrkan, ett stycke politisk retorik, som det finns få motsvarigheter till från denna tid. "Då dessa tre riken, Danmark, Sverige och Norge, var utsatta för de ondskefullas ränker och blev byte för dessa, samt med orätt berövades kungastyrelse, så tillät inte den Högste att hans folk, lammen på hans ängar, skingrades genom krigens virvelvind eller skildes åt genom förvända villor,

I Ulrich von Richenthals krönika finns Peder Lykke avbildad, när han vid kyrkomötet i Konstanz 1415 som bekräftelse på den heliga Birgittas kanonisering lyfter hennes s.k. huvudrelikvarium. (Bilderna ställd till förfogande av Allhems förlag.)

Hans Laxmand, kopia av
sigillavtryck från 1442.
Foto B. Almgren.

såsom den gamle fienden hade avsett. I stället planlade den Högste, fridens och endräktens älskare, att dessa tre kungariket skulle samlas och enas under en furstes hand och herravälde, så att de fördes från det stormiga havet till fredens endräkt och lugnets rikedom." Till belöning för Hans Laxmands politiska insatser gav Christoffer mycket omfattande privilegier åt domkyrkan i Lund. Allt vad Jacob Erlandsen och Jens Grand hade kämpat för föll deras sentida efterträdare till, och nu med stöd av kungamakten. Kampen mellan stat och kyrka hade sedan länge avlösts av ett nära samarbete. Hans Laxmand blev den lundensiska kyrkans "sanne herre i andliga och världsliga ting", heter det.

Han företräder en särskild typ i de skånska ärkebiskoparnas rad — en politiskt verksam kyrkofurste av det slag som vi från samma tid känner även i Sverige. Hans omfattande studier, först i juridik och teologi vid universiteten i Prag och Erfurt, sedan i kyrkorätt i Köln, gav den teoretiska bakgrunden till hans verksamhet.

De flesta av de ärkebiskopar vilkas porträtt här har skisserats kom från stormannasläkter, både från Västmanmark och Skåne. Så också ärkebiskopen vid 1400-talets slut Jens Brostrup, en skicklig ekonom och driven förvaltningsman, som satte sina fränder på viktiga kyrkliga administrationsposter. Men efter honom följde en man av helt

annat slag, Birger Gunnersen, klockarson från Lindberg i norra Halland. Liten till växten, säger en samtida, blev han tidigt uppmärksammasad för sin begåvning och kom i skola, först i Varberg, sedan i Skara. Efter universitetsstudier blev han ledare för den ansedda domskolan i Lund, som alltid intog en framträdande plats i hans medvetande. Sin avgörande karriär gjorde han i den kungliga familjens tjänst, som kansler för änkedrottning Doroteas och senare drottning Christinas förvaltning. Han gjorde som sådan en utomordentligt högt skattad insats, och med kung Hans'

stöd blev han 1497 Jens Brostrups efterträdare; sin självständighet uppgav han dock aldrig och såg kritiskt på kungamaktens utvidgning.

Hade hans företrädare mest tänkt på sitt eget och sina fränders bästa, så hade Birger Gunnersen ett helt annat program: "att göra Sankt Laurens' duk bredare", som han uttryckte det. Han satt som ärkebiskop i 22 år, och hans oförtröttade verksamhet kom att omfatta många sidor av ämbetet. Han reorganiserade den kyrkliga förvaltningen, gjorde upp med de skånska stormän som hade tillskansat sig fördelar på kyr-

Birger Gunnersen, kopia av sigillavtryck från 1505.
Foto B. Almgren.

kans bekostnad, lät upprätta en förteckning över dess gods, kallad "Palteboken", och grep sig an med en länge försummad sak, att restaurera domkyrkan. Han tillvaratog också kyrkans intressen mot kung Hans, som ett slag var benägen att lägga beslag på det ärkebiskopliga Bornholm, vars strategiska betydelse hade blivit än mer uppenbar under unionskrigen. När kung Hans indrog den dräpte rikshövitsmannen Poul Laxmands gods, förvärvade Birger Gunnersen för egna medel, intjänata under hans förvaltningsuppdrag för drottningarna, delar av dessa domäner, bl. a. Laxmänsåkarp utanför Lund. Han tvisade med skånska stormän av ätterna Hak, Ulfstand och Krognos, och visade sig med sin ettriga energi väl kunna bevaka kyrkans intressen mot dessa. Vad han syftade till var domkyrkans bestånd och dess gudstjänstlivs höjande.

För själva domens restaurering förvärvade han en originell och uppslagsrik arkitekt, Adam van Düren. Vad denne utträttade i ärkebiskopens tjänst kan än i dag studeras i kyrkan. Kraftkyrkan, kryptan, som flödade av vatten över golvet och ansågs helt förfallen, återställdes, och därifrån utgick en vattenledning. Brunnskaret, prytt med mässter Adams reliefer, och Birgers eget gravmonument av samme konstnär, båda i kryptan, bevarar minnet av restaureringen och dess initiativtagare. En mäktig strävpelare uppfördes på domens södra sida till stöd för tvärskeppets vacklande murar. Längre fram blev det tornens tur.

Då Birger Gunnersen arbetade på att "göra Sankt Laurens' duk bredare", var det med ett grundsyfte: att i domkyrkan inrätta en gudstjänststiftelse, som — för att låna Lauritz Weibulls ord —

skulle för framtiden trygga en tradition, "vilken i fråga om liturgiens rikedom och kultens glans aldrig tidigare hade skådats i dessa trakter av världen". Det var en ungdomstanke som han aldrig hade släppt. Först hade han tänkt sig bygga ett särskilt kapell på norra sidan för sin påtänkta stiftelse, men kung Hans hade vid ett besök fått honom på andra tankar; det var han som föreslog att kryptan skulle restaureras för detta ändamål — det stämmer väl överens med kungens kända musikintresse att han fängslades av ärkebiskopens liturgiska planer. *Sanctuarium Birgerianum* tog form, först 1512, slutgiltigt i december 1518, året före ärkebiskopens död. Själv skänkte han av egna medel betydande egendomar till stiftelsen och fann också frikostiga meddonatorer. Stiftelsebrevet blev bekräftat av den påvlige legaten Arcimboldus i april 1519. Det är ett märkligt dokument, avfattat till större delen på danska, där hela Birger Gunnersens liv passerar revy, allteftersom han instiftar årsmässor för alla som bistått honom i hans liv, och även för sina motståndare. Här möter alla de som han hade haft beröring med, från Karina Gunnes i Nyvarberg och hennes barn och fränder, "då vi först till skole komme och vore till härbäriges med", över de män han hade att göra med under sin tid som skolföreståndare i Lund och fram till kung Hans och de drottningar han tjänat. Han ber för sig och allmogen om "en god trygg stadig fred". Urkunden blir till en unik självbiografi, där hela hans liv drar förbi i en monoton, nästan besvärjelseartad uppräknings. Dokumentet ger en helhetsbild av denne senmedeltidens främste kyrkliga dignitär i Skåne.

På hans sarkofag kan man se hans

Bilden av Birger Gunnersen på locket till sarkofagen i Lunds domkyrka, tecknad av Magnus Petersen 1895.

vapen, konstruerat av honom själv och även bevarat i hans sigill. Mogens Madsen berättar att Henrik Krummedige inför rådet hade protesterat mot den lind som avbildades i vapnet, eftersom ett lindträd var Krummedigarnas vapen. Birger Gunnersen skall ha bemött denna protest med stor vältalighet. Vapnet avbildar en lind med tredelad rot, fem grenar och tio blad, däröver himlen och därunder sju stenar. Något vapen var det emellertid efter hans mening inte fråga om, utan en serie av symboler. Linden symboliserade hans hemsocken Lindberg, himlen syftade på Himle härad, inom vars gräns Lindberg låg. Men alla bilderna, bland vilka också de i domkyrkan särskilt dyrkade helgonen, hade också sin djupare och högre betydelse. Lindens tre rötter symboliserade treenigheten, himlen inte bara Himle härad utan även den himmel som all mänsklig strävan skulle riktas mot. Den som komponerat sigillet var en man som grubblat sig igenom sitt livsproblem på ett personligt sätt.

Birger Gunnersens sista år, då stiftelsen fick sin definitiva utformning och Adam van Düren fortsatte att göra domen solid, var fulla av oro. Han kom illa överens med Christian II, som redan tidigt hade känt misstro mot den åldrande ärkebiskopen. Denne hade inte heller något djupare grepp om unionsstridernas problem, fast han lojalt stödde de danska kungarnas åtgärder mot det bångstyriga Sverige. Han dog 1519, just som Christian förberedde sitt avgörande krigståg mot Sverige och trupperna samlades för att tåga mot Västergötland. Birger Gunnersen kan på sin dödsbädd ha tänkt med tillfredsställelse och tacksamhet på *Sanctuarium Birgerianum*, som genom sång, proces-

sioner och andra fromma ceremonier skulle göra domkykan i Lund till ett liturgiskt centrum i Norden, genom stiftelsen tryggad för all framtid och så bevarande hans livsverk lika säkert som den restaurerade domen. Men dess tid blev inte lång. Två decennier senare var de lundensiska ärkebiskoparnas verk och välde raserade. Det är väl knappast troligt att Luthers förkunnelse ännu var känd för ärkebiskop Birger, då han gick bort. Reformationens stormvind gick hastigt fram över Danmark.

Gestalter av vitt skiftande slag skymtar bland de senmedeltida ärkebiskoparna i Lund. Utöver de här nämnda är många andra förtjänta att minnas för lärdom, fromhet och begåvning, några också av motsatta skäl. Den hängivne förkämpen för kyrkans frihet Jacob Erlandsen, politikern Karl Eriksen, diplomaten med europeisk erfarenhet Peder Lykke, den nordiska unionens talesman Hans Laxmand, sist den orädd klockarsonen från Halland Birger Gunnersen med sin dröm om en för all framtid bestående gudstjänststiftelse vid domkyrkan — alla har de spelat en roll i danandet av vår provins. Ibland hör man historiens nytta diskuteras. Vad som här har berättats belyser endast indirekt aktuella samhällsproblem — endast så till vida som det utgör förutsättningar för Skånes kommande utveckling. Men en nytta av historien kan inte bestridas: genom den kan man lära känna och studera människor av en betydelse och en sinnesart som man endast den vägen kan få en föreställning om. Att det har funnits sådana även i Skånes senmedeltid är vad jag har velat visa med dessa porträttskisser.

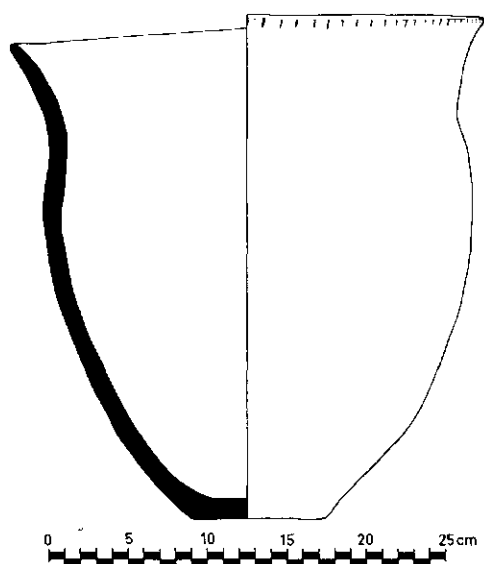
UTGRÄVT
UPPMÄTT
UPPHITTAT

I MALMÖ

"Små sår och fattiga vänner..." skall enligt ordspråket inte föraktas. Så inte heller små schaktningar. Detta bekräftades i september 1972, då M. Gullstrand för Malmö museum besiktigade den schaktning, som gjorts för rättningen av Käglingevägen (väg 101) i samband med byggandet av ett nytt järnvägsspår mellan Lockarp och Oxie. På Kristinebergs ägor, väster om nuvarande Käglingevägen och söder om Fredriksberg, i f. d. Oxie socken, påträffades således vid den besiktningen följande undersökningen en, eventuellt två brandgravar, troligen från romersk järnålder, ett kulturlager med fynd, keramik och flintföremål, från första tredjedelen av yngre stenålder samt slutligen en grop innehållande bl. a.

en flake keramikbitar, som visade sig kunna sammansättas till en hel trattbägare.

Fynden i gropens övre del bestod av avslag och avfall av flinta, 2 skivskrapor, ett avslagsblock, ett borr, ett slipat fragment och ett runtomslaget, svårbestämbart redskap. Bland keramikbitarna kan nämnas en mynningsbit med tre horisontella linjer, gjorde med tvär-snodd och minst tre bitar av en flat, rund lerskiva med fingerintryck längs randen. Den i botten av gropen, där också två flintspån låg, påträffade keramiken, visade sig således bli en hel trattbägare, 31 cm hög och med en mynningsdiameter av 29 cm. Trattbägarens halshöjd är mellan 6,5—6,9 cm. Det är en relativt tidig trattbägare. Halsen övergår i buken utan någon markerad avsats. Botten är flat utan markerad övergång mellan buk och botten. Ornamentiken består helt enkelt av en rad vertikala intryck under mynningsranden. Intrycken är gjorda med krukmakarens/makerskans fingerspets. Längs ena hälften av mynningen är det endast den något förvuxna nageln som tjänstgjort som stämpel, längs den andra

hälften ser man intryck även av finger-
toppen.

Kärlet är troligen inte uppbyggt av ovanpå varandra lagda och sedan ut-
jämnade lerkorvar, utan är av allt att
döma tummat upp ur en lerklump.
Godset har nämligen inte delat sig hori-
sontellt längs lerkorvarnas skarvar, vil-
ket är mycket vanligt, utan mest verti-
kalt. Kärlet har också ojämnheter, som
går att undvika om uppbyggnaden görs
med lerkorvar. Kärlet bör inordnas
bland de tidiga, skånska trattbägarna
och kan vara omkring 5.000 år gam-
malt.

Inte bara den ovannämnda undersök-
ningen har resulterat i fynd från den
yngre stenålderns första hälft, utan
även utgrävningar vid Bellevuegården
och Stolpalösa (Lindeborg) har under
1972 tillfört forskningen nytt material
för trattbägarkulturens del. På båda
fyndplatserna har bl. a. fragment av
kragflaskor påträffats.

B. S.

I RÅBELÖV

Ärligen inlämnas till landsantikvariens
expedition i Kristianstad ett antal före-
mål som påträffats såsom lösfynd eller i
samband med jordarbeten. Under sen-
hösten 1971 inkom Lars Rosvall från
Råbelöv med tre forntida föremål, som
påträffats under säregna omständig-
heter.

År 1968 framgrävde Lars — då i sju-
årsåldern — ett lerkärl med sin leksaks-
grävmaskin vid Råbelövs gods. Lerkär-
let är 8 cm högt och har en mynnings-
diameter av 11 cm. Bottenytan har
breddats med fingrarnas hjälp så att en
s. k. bottenplatta erhållits. Härifrån ut-
går buken i en mjuk konvex linje. Lerkär-
let torde kunna dateras till yngre
järnåldern, sannolikt vikingatid.

Sommaren 1971 upptäckte Lars en
båtyxa och ett sänke på botten i Råbe-
lövsjön. Föremålen låg några meter
ifrån varandra på 1 meters djup. Av-
ståndet från stranden var omkring 10
m. Båtyxan är tillverkad av bergart och
är 18,2 cm lång och som bredast 5,1 cm.
Holken är söndrig. Eggen, som är av-
slagen nedtill, har varit något nedåtdra-
gen. Yxan bär tydliga spår av svallning.
Sänkets är tillverkat av kritsten. Det är
7,8 cm långt. I stenens ena ända finns
ett uppborrat hål.

C.-A. M.

I RÖSTÅNGA

I samband med schaktningsarbeten för
en sakristia på sydsidan av Röstånga
kyrka gjordes under februari månad

Båtyxa och sänke från Råbelövssjön. Foto H. Krantz.

1972 en arkeologisk undersökning. Denna motiverades bl. a. av att Brita Malmer vid en grävning på platsen 1955 påträffade dels en stensättning av flata sandstenshällar, dels skelettdelar. Några gravar undersöktes inte vid detta tillfälle.

Den planerade sakristian placeras på platsen för ett år 1715 rivet vapenhus av sten, framför den nu igenmurade sydportalen. Större delen av grundmuren till detta vapenhus frilades vid undersökningen. Byggnadens inre mått kunde fastställas till ca 5×4 m. Muren var lagd i kallmur. En kraftig sluttning mot söder har vidtagit ca 2 m framför långhusets sydmur. Troligen har en utfyllnad av hela sydsidan skett i samband med vapenhusets tillkomst. De av Brita Malmer framgrävda sandstenshällarna bildade en horisontell yta innanför den nu framtagna vapenhusgrunden, och bör troligen tolkas som ett golv. Tyvärr var dessa hällar bortschaktade då undersökningen påbörjades. Det

20-tal gravar, som påträffades på schaktningsområdet, kan sannolikt dateras till tiden före vapenhusets tillkomst. I fyllnadslagret påträffades ett flertal mynt från 1200-talets mitt till mitten av 1300-talet. Vapenhuset bör således ha uppförts omkring 1300-talets mitt. Västra vapenhusgrunden låg i förband med kyrkans sydmur ca 1 m väster om anslutningen mellan nuvarande torn och långhus. Väster om denna anslutning var kyrkans grundmur av helt annan karaktär än i öster, vilket kan tolkas så att västpartiet genomgått en ombyggnad eller mera troligt, en tillbyggnad i samband med uppförandet av vapenhuset. I öster kunde inte något förband påvisas.

De undersökta gravarna var av två typer, med eller utan stenkista. Av de senare var endast en helt bevarad. Stenkistorna var trapetsoida och bestod av resta sandstenshällar som kunde ha en yttre stenpackning som stöd. Fogarna var tätade med lera. Den orörda kistan

var placerad omedelbart framför sydportalen, med täckhällarna ca 0,50 m under markytan. I fotänden, strax under östra täckhällen, låg ett mynt i fyllningen. Kistans konstruktion gör det osannolikt att det hamnat här efter det att täckhällarna lagts på plats. Myntet var präglat under Erik Glipping, 1259—86.

Den äldsta daterbara graven låg strax öster om stenkistan, på ett djup av ca 1 m under markytan. Skelettet var täckt av jordblandad stenpackning och saknade spår av kista. I packningen låg ett mynt från 1100-talet, präglat för Valdemar I (1157—82).

Området närmast kyrkomuren var som sig bör den mest eftertraktade begravningsplatsen. På en yta av 10 m² utefter kyrkomuren fanns spår av 18 gravar. För övrigt innehöll undersökningsområdet endast 3 medeltida gravar, men området längst i söder var å andra sidan stört av sentida begravningar. Strax väster om den intakta stenkistan hade 4 barngravar staplats på varandra. Huvuddelen av gravarna var efter barn och yngre individer.

Skelettens armställning föreföll att variera med gravdjupet. I tre av de undre gravarna, bl. a. i graven med 1100-talsmyntet, låg armarna sträckta utmed sidorna, medan skeletten i de övre gravarna hade armarna korsade över bröstet eller bäckenet.

Södra sidan var uppenbarligen kyrkans mest framskjutna plats, med en vackert skulpterad portal, murat vapenhus och ett stort antal gravar. Dess betydelse förklaras av att den gamla byplatsen tidigare låg i dalen söder om kyrkan och på denna sida anslöt också den gamla byvägen.

G. A.

I HALMSTAD

Under sommaren 1972 företog personal i Hallands museums regi arkeologiska undersökningar i kvarteret Kirsten Munk, Halmstad. Kvarteret, vilket är beläget på Nissans västra strand, har tillhört den ursprungliga stadskärnan.

Det äldsta fyndmaterialet härrör sig från 14—1500-talet och innefattar krus av Sieburggods, bultlås och bultlåsnnycklar, barkflöten och knivblad av järn. Dessutom påträffades skor, handskar och bälte av läder också av medeltida karaktär.

Under 1600-talet utvecklades staden kraftigt, vilket också visar sig i en markant ökning av fyndmaterialet från 16—1700-talet. Kirsten Munk var då ett borgarkvarter och åtskilligt importgods har framkommit, såsom skålar av Delft-fajans, remmare av grönt glas och 1600-tals kritpipor.

De flesta av de byggnadslämningar som påträffades var alltför oansenliga och fragmentariska för att klart ge besked om sin typ. Endast två husgrunder kunde lägesbestämmas och dateras. De båda 1600-tals grunderna har legat parallellt bredvid varandra med gavlarna mot ån, enligt medeltida byggnadssätt. Bland övriga anläggningar från samma tidsepok kan nämnas två stenbrunnar, en 1600-tals gata, samt fyra trärännor, en av dem i konstruktion med en husgrund.

De två garveritunnor, fyllda av kalk och näver, som påträffades härrör sig troligtvis från det garveri som anlades i kvarteret i slutet av 1700-talet.

Å. T.

Översiktsbild över kvarteret Kirsten Munck i Halmstad.

I VARBERG

Under vintern 1971 och våren 1972 har i samband med omläggningar av vatten- och avloppsledningar på Varbergs Fästning en arkeologisk undersökning företagits.

Väster om Norra Slottslängan på ca 11 m avstånd från Mellanvalvet avtäcktes ett 337 cm långt tegelstensgolv. På en planritning från 1705 över Varbergs Fästning är en husplan, kallad "Löjtnantens hus", angiven, vars läge överensstämmer med ovan nämnda tegelstensgolv.

Under den nuvarande ingångstrappan till Västra Slottslängan har lämningar av en senmedeltida tegelmur blottlagts, som sannolikt utgör resterna av ett här tidigare beläget trapptorn.

Det södra rummet i Mellanvalvets västra sidoskepp skall omändras till toiletter, vilket föranlett restaurerings- och undersökningsarbeten. Rummet bär tunnvalv och mäter 940×344 cm i storlek. Väldiga jordmassor har fyllt rummet och från dessa har ett stort antal lösfynd kunnat tillvaratagas. Mitt på västra långväggen påträffades ett fundament för en ugn, vars rökgång fanns kvar i väggen.

Bland lösfynden märks ett stort antal lerskärvor från drejade och invändigt blyglaserade kärl, som tillhört vanliga hushållskärl från 1600- och 1700-talen, Fynd av bemålade fat och tallrikar liksom skärvor av krus och dryckesbägare av stengods. De sistnämnda är från slutet av 1500-talet och 1600-talet och härrör från rehntrakten. Vidare har delar av svart- eller grönmalade kake-lugnsplattor av renässanskaraktär till-

varatagits och ett hundratal fragment av s. k. kritpipor. Pipskaften är ofta ornerade och piphuvudena bär ingraverade initialer. Piphuvudena är av engelskt ursprung och härrör från 1600-talet. Karakteristiskt för dessa är knölen på huvudet, det lilla formatet och den stora röckkanalen. Mängder av djurben av ox, svin, får och fisk samt ett människokranium har påträffats. Benen liksom kraniet har lämnats till osteologiska undersökningar. Övriga fynd av intresse är ett fragment av en gravsten av kalksten och två mynt daterade till 1635 respektive 1668.

B. P.

I ÄHUS

Repslagerier blir i landet alltmera sällsynta. I Karlskrona finns som bekant ett intressant minnesmärke bevarat i Kronans repslagarebana från 1600-talet, 300 m lång. Den är beskriven i Ale 1/1967. De vanliga civila repslagerierna är av långt blygsammare mått och har en enklare utformning. De är dock långa nog för att ha vållat problem, där de legat övergivna och oanvända, kanske som hinder för nyplanering. Följden är att vi i dag har ytterst få bevarade repslagarebanor. Enligt experten på dessa ting, museichefen Allan T. Nilsson, har man vid nedläggningar kanske kunnat rädda maskinerna till något museum men själva banan har lämnats att förfalla eller rivits.

Det är därför glädjande, att man i

Åhus tack vare AMS men också tack vare hembygdsföreningens initiativ och ett anslag från Per Westlings Minnesfond kunnat rädda såväl maskineri som bana från Åhus sista repslageri, byggt omkring 1890. Byggnaden har skänkts till föreningen av den siste repslagaremästaren G. Malmström.

Repslageriet är 70 famnar långt men har fått avkortas något för att passa in på den av Kristianstads kommun anvisade nya platsen vid västra infarten till Åhus. Repslagarebanan var i funk-

tion ända till 1967. Avsikten är att den skall kunna visas för allmänheten och att utrustningen med banrock m. m. då skall kunna användas. De skånska kuststäderna har väl i allmänhet haft repslagerier. Rep gick åt till sjöfarten och fisket. Enligt Malmström (uppgift i Kristianstadsbladet 18.11.1971) var det fiskets övergång till nylonlinor, som slutgiltigt gjorde det olönsamt att driva repslagerier. Det traditionella materialet till sill- och laxgarnens rep var tidigare hampa.

E. T.

Repslageriet i Åhus och repslagaremästare G. Malmström.

Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thors, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johansshus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Åhus, landstingsman Daniel Åberg, Ryssbyarna. Högskolelektor professor Jörgen Thellert, Åhus.

ALE utkommer med 3 häften årligen. Brev och manus till redaktionen adresseras till antikvarie C. Bunte, Winstrupsgatan 10, 222 22 Lund, tel 046/12 66 09.

Medlem erhåller tidskriften kostnadsfritt. Årsavgiften 15: — kan insättas på De skånska landskapens historiska och arkeologiska förenings postgirokonto Lund nr 24 68 31-2, c/o kamrer Allan Persson, Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

ÄLDRE HÄFTEN

av "Samlingar till Skånes historia", "Skånska Samlingar" och "Historisk tidskrift för Skåneland" samt andra av föreningen utgivna skrifter kan erhållas genom hänvändelse till föreningens sekreterare, antikvarie Nils Nilsson, Kulturen, 223 50 Lund.

EFTERTRYCK, helt eller delvis medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse

Bitr. professor Erik Cinthio, Lund, ordf., intendent Bengt Bengtsson, Lund, v. ordf., antikvarie Nils Nilsson, Lund, sekr., kamrer Allan Persson, Lund, skattmästare samt professor Nils-Arvid Bringéus, Lund, antikvarie Carin Bunte, Lund, professor Bertil Ejder, Lund, landsantikvarie Evald Gustafsson, Lund, museiintendent Lars-Göran Kindström, Helsingborg, professor Sven Kjällerström, Lund, docent Gösta Lindeberg, Lund, stationsmästare Sven Nöjd, Örkelljunga, professor Birgitta Odén-Dunér, Lund, museichef Bengt-Arne Person, Varberg, disponent Birger Persson, Ystad, professor Jerker Rosén, Lund, landsantikvarie Egon Thun, Kristianstad, greve Hans Wachtmeister, Johannishus, kyrkoherde Gunnar Wallin, Skurup, intendent Gustaf Åberg, Simrishamn. Hedersledamot: professor Jörgen Weibull, Århus.

CWK GLEERUP BOKFÖRLAG
LUND